



MICHAŁ SKOCZYŃSKI
CONTRATA MASOVIAE
DOMINIKANIE NA MAZOWSZU
OD XIII DO XVI WIEKU

STUDIA I ŹRÓDŁA
DOMINIKAŃSKIEGO INSTYTUTU HISTORYCZNEGO W KRAKOWIE

redaktor serii
Tomasz Gałuszka OP

tom 19

Michał Skoczyński

CONTRATA MASOVIAE
DOMINIKANIE NA MAZOWSZU
OD XIII DO XVI WIEKU

Copyright © 2019 Dominikański Instytut Historyczny w Krakowie

For this edition

Copyright © 2019 Wydawnictwo W Drodze

Recenzenci:

prof. dr hab. Waldemar Graczyk

dr hab. Rafał Kubicki, prof UG

Projekt okładki:

Krzysztof Lorczyk OP

Skład i łamanie:

Lucyna Sterczewska

Korekta:

Sylwia Sperling

Opracowanie indeksów:

Michał Skoczyński

Na okładce:

Szkic odcisku tłoku pieczętnego kontraty mazowieckiej autorstwa br. Jacka Hajnosa OP znajdujący się w zasobie Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie.

Wydanie 1, Poznań 2019

Wydawnictwo Polskiej Prowincji Dominikanów

W drodze Spółka z o.o.

61-716 Poznań, ul. Kościuszki 99

Księgarnia internetowa: www.wdrodze.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wykaz wykorzystywanych jednostek miary i wartości pieniądza	11
Wstęp	13
Rozdział 1. Początki klasztorów dominikańskich na Mazowszu	29
1.1. Model procesu fundacyjnego klasztoru dominikańskiego	30
1.2. Początki Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce	32
1.3. Fundacje klasztorów mazowieckich	36
1.3.1. Pierwsza fala fundacji (XIII wiek)	37
1.3.1.1. Płock (św. Dominik)	37
1.3.1.2. Warka (św. Stanisław)	53
1.3.1.3. Sochaczew (św. Mikołaj)	58
1.3.2. Druga fala fundacji (XV wiek)	68
1.3.2.1. Płock (św. Trójca)	68
1.3.2.2. Łowicz (św. Trójca)	71
1.4. Fundacje klasztorów dominikańskich na Mazowszu – ujęcie ogólne	74
Rozdział 2. Gospodarcze podstawy funkcjonowania klasztorów dominikańskich na Mazowszu	79
2.1. Stosunek Zakonu Kaznodziejskiego do kwestii gospodarczych	80
2.1.1. Problem rekonstrukcji struktury dochodów klasztorów dominikańskich w Prowincji Polskiej	81
2.2. Podstawy gospodarcze funkcjonowania poszczególnych klasztorów	83
2.2.1. Płock (św. Dominik)	89
2.2.1.1. Źródła dochodu	89

2.2.1.2. Zmiany w sytuacji materialnej klasztoru	102
2.2.2. Warka (św. Stanisław)	112
2.2.2.1. Źródła dochodu	112
2.2.2.2. Zmiany w sytuacji materialnej klasztoru	117
2.2.3. Sochaczew (św. Mikołaj).	126
2.2.3.1. Źródła dochodu	126
2.2.3.2. Zmiany sytuacji materialnej klasztoru	130
2.2.4. Łowicz (św. Trójca)	135
2.2.4.1. Źródła dochodu	135
2.2.4.2. Zmiany sytuacji materialnej klasztoru	139
2.2.5. Płock (św. Trójca)	141
2.2.5.1. Źródła dochodu	141
2.2.5.2. Zmiany sytuacji materialnej klasztoru	145
2.3. Zabudowania klasztorne	151
2.4. Sytuacja gospodarcza klasztorów dominikańskich na Mazowszu w okresie XIII–XVI w.	158

Rozdział 3. Organizacja wewnętrzna klasztorów mazowieckich i ich miejsce w kontrze oraz prowincji Zakonu	165
3.1. Skład osobowy i liczebność konwentów	165
3.1.1. Płock (św. Dominik)	169
3.1.1.1. Władze konwentu.	169
3.1.1.2. Urzędy związane ze sprawami materialnymi	173
3.1.1.3. Zakonnicy odpowiedzialni za działalność liturgiczną i duszpasterską klasztoru	174
3.1.1.4. Zakonnicy związani z edukacją	177
3.1.1.5. Liczebność konwentu.	179
3.1.2. Płock (św. Trójca)	182
3.1.2.1. Władze konwentu.	183
3.1.2.2. Urzędy związane ze sprawami materialnymi	185
3.1.2.3. Zakonnicy odpowiedzialni za działalność liturgiczną i duszpasterską klasztoru	185
3.1.2.4. Zakonnicy związani z edukacją	186

3.1.2.5. Liczebność konwentu	186
3.1.3. Warka	189
3.1.3.1. Władze konwentu	189
3.1.3.2. Urzędy związane ze sprawami materialnymi	192
3.1.3.3. Zakonnicy odpowiedzialni za działalność liturgiczną i duszpasterską klasztoru	193
3.1.2.4. Zakonnicy związani z edukacją	195
3.1.3.5. Liczebność konwentu	196
3.1.4. Sochaczew	198
3.1.4.1. Władze konwentu	198
3.1.4.2. Urzędy związane ze sprawami materialnymi	201
3.1.4.3. Zakonnicy odpowiedzialni za działalność liturgiczną i duszpasterską klasztoru	202
3.1.4.4. Zakonnicy związani z edukacją	204
3.1.4.5. Liczebność konwentu	204
3.1.5. Łowicz	206
3.1.5.1. Władze konwentu	207
3.1.5.2. Urzędy związane ze sprawami materialnymi	209
3.1.5.3. Zakonnicy odpowiedzialni za działalność liturgiczną i duszpasterską klasztoru	210
3.1.5.4. Zakonnicy związani z edukacją	213
3.1.5.5. Liczebność konwentu	214
3.2. Rekrutacja i pochodzenie profesów	216
3.2.1. Pochodzenie geograficzne zakonników	219
3.2.2. Pochodzenie społeczne.	221
3.3. Studia.	224
3.4. Biblioteki i księgozbiory klasztorne	232
3.4.1. Biblioteka klasztoru św. Dominika w Płocku	234
3.4.2. Biblioteka klasztoru św. Stanisława w Warce	244
3.4.3. Biblioteka klasztoru św. Mikołaja w Sochaczewie	251
3.4.4. Biblioteka klasztoru św. Trójcy w Łowiczu	255
3.5. Dyscyplina w klasztorach oraz próby wprowadzenia reformy życia zakonnego	261

3.5.1. Obserwacja i próby reformy poszczególnych klasztorów dominikańskich na Mazowszu	262
3.6. Klasztory w ramach kontraty mazowieckiej Zakonu	269
3.7. Miejsce klasztorów w ramach prowincji polskiej Zakonu	278
3.8. Podsumowanie	287
Rozdział 4. Miejsce klasztorów dominikańskich w społeczeństwie Mazowsza	289
4.1. Pola działalności duszpasterskiej i społecznej klasztorów dominikańskich	290
4.2. Pozycja wspólnot dominikańskich w regionach o charakterze prowincjonalnym	293
4.3. Związki klasztorów z poszczególnymi grupami społecznymi	295
4.3.1. Dynastia panująca	297
4.3.2. Duchowieństwo	308
4.3.2.1. Arcybiskupi i biskupi	308
4.3.2.2. Kler diecezjalny	313
4.3.2.3. Inne wspólnoty zakonne	317
4.3.3. Mieszczanstwo	323
4.3.4. Szlachta	335
4.3.5. Chłopstwo	340
4.3.6. Innowiercy: ludność żydowska, poganie, heretycy, protestanci	343
4.4. Formy i kierunki działalności duszpasterskiej	348
4.5. Podsumowanie	357
Zakończenie	359
Aneksy	365
Bibliografia	457
Indeks miejscowo-rzeczowy	475
Indeks osobowy	481

Wykaz skrótów

- AAG** – Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie
- AAP** – Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu
- ABMK** – „Archiwa Biblioteki Muzea Kościelne”
- ACapPI** – Akta Kapituły Płockiej
- ACG** – *Acta Capitulorum Generalium Ordinis Praedicatorum*, ed. B.M. Reichert, Roma 1898
- ACPP** – *Acta Capitulorum Provinciae Poloniae Ordinis Praedicatorum*, ed. F.R. Madura (mps w ADK)
- ADK** – Archiwum Polskiej Prowincji Dominikanów w Krakowie
- ADPeI** – Archiwum Diecezjalne w Pelplinie
- ADPł** – Archiwum Diecezjalne w Płocku
- ADPr** – Archiwum Diecezjalne w Przemyśle
- AE** – Acta Episcopalia
- AGAD** – Archiwum Główne Akt Dawnych
- AGAD MK** – Archiwum Główne Akt Dawnych, Metryka Koronna
- ANK** – Archiwum Narodowe w Krakowie
- AOfPI** – Akta Oficjaltu Płockiego
- APT** – Archiwum Państwowe w Toruniu
- BK PAN** – Biblioteka Kórnicka PAN
- Dok. Ploc.** – Dokumenty i Listy do Dziejów Płocka
- KDKM** – Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego
- KŚAG** – Księga Święconych Archidiecezji Gnieźnieńskiej – K. Kaczmarek, *Zakonnicy na wykazach święconych z księgi arcybiskupa gnieźnieńskiego Zbigniewa Oleśnickiego (1482–1493)*, [w:] *Wielkopolska – Polska – Czechy. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesorowi Bronisławowi Nowackiemu*, red. Z. Górczak, J. Jaskulski, Poznań 2009

- KŚDP** – Katalog Święconych Diecezji Płockiej – K. Kaczmarek, *Święcenia zakonników w diecezji płockiej w I połowie XVI wieku*, „Roczniki Historyczne” 77 (2011)
- LC** – *Liber Consiliorum Conventus Sochacoviensis Ordinis Praedicatorum sub Felicissimo Regimine A.R. Patris Magistri Candidi Pilecki Prioris ejusdem Conventus ex Libris Antiquis Authenticis de Novo Conscriptus A.D. 1755*
- MPH** – Monumenta Poloniae Historica
- MPV** – Monumenta Poloniae Vaticana t. III, red. J. Ptaśnik, Kraków 1914
- NKDM** – Nowy Kodeks Dyplomatyczny Mazowsza
- PSB** – *Polski Słownik Biograficzny*, t. I–XLVII, Kraków 1935–2011
- VMPL** – *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. I, wyd. A. Theiner, Romae 1860

Wykaz wykorzystywanych jednostek miary i wartości pieniądza

ZE WZGLĘDU NA NIEJEDNORODNOŚĆ SYSTEMÓW MIARY w okresie staropolskim identyfikacja i dokładne przełożenie tych danych na system metryczny nie zawsze są proste, a nawet możliwe. Z kolei system monetarny opierał się wówczas na masie kruszcu zawartego w monetach, ale także na ich wartości nominalnej. Równocześnie w obiegu krążyły monety o różnym pochodzeniu geograficznym, a co za tym idzie również wartości. W dokumentach oprócz liczby realnie istniejących pieniędzy pojawiały się także jednostki czysto ob-rachunkowe takie jak złoty polski, zwany też florenem polskim. Dlatego też w tekście w większości przypadków zachowano jednostki miary i wartości pieniądza pojawiające się w materiale źródłowym, sporadycznie przeliczając je na miary współczesne jedynie dla celów ilustracyjnych.

Jednostki powierzchni:

Morga = 5985 m²

Włoka (chełmińska) = 30 morgów = 179 550 m²

Łan = 3 włoki = 538 649 m²

Jednostki pojemności:

Kwarta = ok 0,9422 l

Garniec = 4 kwarty = ok. 3,7689 l

Korzec (warszawski) = 2 półkorce = 16 garncy = ok. 120,6 l

Jednostki masy:

Kamień = 32 funty = 12,976 kg

Jednostki wartości pieniądza:

Grosz (w XIV w. 3,2 g srebra, w XVI w. 1,8 g. srebra) = 12–18 denarów

Grzywna = 48 groszy

Złoty (floreń) polski = 30 groszy (jednostka obrachunkowa)

Kopa groszy = 60 groszy

Talar = 30 groszy

= 35–36 groszy (pod koniec XVI w.)

Dukat (moneta złota) = 45–51 groszy

= 56–57 groszy (pod koniec XVI w.)

Wstęp

DZIAŁALNOŚĆ ZAKONU KAZNODZIEJSKIEGO, zwanego potocznie dominikanami, od XIII wieku była stałym i istotnym elementem życia społecznego i religijnego w chrześcijańskiej Europie¹. Zakonnicy swoją misję rozpoczęli od przeciwdziałania herezji katarskiej w Prowansji na terenie Francji, a następnie zaczęli osiedlać się w dużych ośrodkach miejskich Italii, Francji czy Hiszpanii. Oferowana przez nich mieszanka wysokich kompetencji kaznodziejskich i intelektualnych oraz życia w ubóstwie trafiła do współczesnych i rozświetliła zgromadzenie nawet w najodleglejszych stronach chrześcijańskiego świata. W konsekwencji dominikanie błyskawicznie pojawili się nawet na rubieżach ówczesnej cywilizacji, w tym również na ziemiach polskich i położonym peryferyjnie Mazowszu, które już na początku XIV wieku stało się osobną kontratą – niższą jednostką administracyjną zakonu. Bracia przez kilkaset lat swojej pracy na tym specyficznym terenie znacząco wpływali na wiele dziedzin życia tamtejszej ludności.

Celem niniejszej rozprawy jest przedstawienie w ujęciu historycznym dziejów klasztorów dominikańskich, które funkcjonowały na Mazowszu w okresie średniowiecza i wczesnej nowożytności. Wybrane zostały te spośród nich, które geograficznie znajdowały się na terenie Księstwa Mazowieckiego oraz przynależały do mazowieckiej kontraty zakonu od samego początku swojego i jej istnienia. Przedmiotem zainteresowania będą więc konwenty działające w Płocku (św. Dominika i św. Trójcy), Warce (św. Stanisława), Sochaczewie (św. Mikołaja)

¹ Badania stanowiące podstawę niniejszej rozprawy były częścią działań w ramach projektu „Słownik biograficzny polskich mendikantów w średniowieczu. T. 1. Dominikanie” (Projekt 11 H 12 016981), finansowanego ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki.

i w Łowiczu (św. Trójcy). Położone na Kujawach wspólnoty dominikańskie w Łęczycy oraz Brześciu Kujawskim, które w XVI wieku odłączono od kontraty wielkopolskiej i związane z mazowiecką, zostały z tej grupy wyłączone, ponieważ przez większą część omawianego okresu funkcjonowały w innym układzie społeczno-politycznym, a ich związki z klasztorami mazowieckimi były stosunkowo ograniczone. Ponadto należy wspomnieć, że obydwa te konwenty doczekały się już naukowych opracowań w ostatnich latach².

Ramy chronologiczne niniejszej pracy obejmują średniowiecze i wczesną epokę nowożytną, to jest okres od momentu fundacji najstarszego z dominikańskich klasztorów na Mazowszu w latach 30-tych XIII wieku, aż do 1600 roku, kiedy to ufundowano klasztor św. Jacka w Warszawie, co poważnie wpłynęło na funkcjonowanie pozostałych mazowieckich domów tego zgromadzenia. O ile data początkowa wydaje się oczywista, o tyle moment zamknięcia cezury czasowej może wydawać się sztuczny i wymaga pewnego wyjaśnienia. Naturalne granice w historii politycznej i religijnej, które można by zastosować dla wyznaczenia końca pewnej epoki, to oczywiście moment inkorporacji całości Mazowsza do Korony oraz obrady Soboru Trydenckiego. Wydaje się jednak, że żadne z tych wydarzeń nie miało jednakowego wpływu na życie wszystkich mazowieckich wspólnot dominikańskich. Leżały w oddaleniu od siebie, na terenie różnych księstw i diecezji, i funkcjonowały w zróżnicowanych realiach politycznych, administracyjnych, a także kościelnych. Dlatego też najrozsądniejszym wyborem cezury końcowej dla niniejszych rozważań wydaje się być ważne wydarzenie z życia kontraty mazowieckiej dominikanów, jakim było ufundowanie przez braci, z własnej inicjatywy i dzięki zebranych środkom finansowym, nowego klasztoru w Warszawie. Pojawienie się zakonników w tym wciąż dość prowincjonalnym mieście, stającym się na oczach współczesnych nową stolicą państwa oraz centrum życia kulturalnego i religijnego, w kolejnych latach poważnie wpłynęło na miejsce kontraty w całej prowincji polskiej. Klasztor św. Jacka szybko osiągnął rozmiary stawiające go wśród największych polskich domów tego zgromadzenia, zaczęto prowadzić w nim studium teologii przyciągające studentów z innych konwentów

² T. Stolarczyk, *Łęczycki konwent dominikański*, [w:] *Analecta dominicana. Szkice z dziejów Zakonu Braci Kaznodziejów w Polsce Środkowej (XIII–XVIII w.)*, Wieluń 2016, s. 15–144; K. Optołowicz, *Klasztor dominikański w Brześciu Kujawskim w średniowieczu (XIII–XV w.)*, Toruń 2014, mps w zbiorach Archiwum UMK.

(z czasem stało się ono drugim w prowincji studium generalnym, tym samym łamiąc nie tylko monopol Płocka jako lokalnego ośrodka naukowego, ale również Krakowa). O roli warszawskiego konwentu w życiu polskich dominikanów dobrze świadczą również liczby organizowanych tam posiedzeń kapituły prowincji. W latach 1600–1700 w stolicy odbyło się 9 takich zebrań, podczas gdy w Krakowie 8, zaś w innych mazowieckich klasztorach łącznie siedem (3 razy w Płocku, 3 razy w Warce i raz w Sochaczewie, co wiązało się z nadzwyczajnym rozporządzeniem wizytatora prowincji Damiana Fonseki). W formującej się Rzeczypospolitej klasztor warszawski stał się placówką nie tylko położoną centralnie pod względem geograficznym, ale również pozostającą w stałych relacjach z dworem królewskim i wszystkimi dostojnikami świeckimi i duchownymi, którzy zakładali w stolicy swoje rezydencje. Dzięki temu był on idealnym miejscem do spotkań i rozwiązywania problemów trapiących braci z różnych stron kraju. Dokładne omówienie zmian, jakie założenie klasztoru św. Jacka przyniosło dominikanom mazowieckim, wymagałoby osobnych studiów (które zresztą byłyby bardzo ciekawe i wartościowe, zważywszy na niewielką liczbę prac z zakresu nowożytnej historii zgromadzenia), ale wydaje się, że te informacje są już wystarczające dla wyjaśnienia takiej, a nie innej cezurę chronologicznej. W wyjątkowych przypadkach w niniejszej pracy przytaczane będą fakty z pierwszych dekad XVII wieku, które pozwolą lepiej zilustrować wcześniejsze losy mazowieckich klasztorów.

W tak zarysowanych granicach czasowych i geograficznych omówione zostaną kluczowe zagadnienia dotyczące funkcjonowania tych klasztorów: okoliczności ich powstania, gospodarcze podstawy egzystencji, życie wewnętrzne konwentów i ich skład osobowy oraz miejsce, jakie zakonnicy zajmowali w społeczeństwie mazowieckim. Powyższe problemy nie były dotąd obiektem kompleksowego zainteresowania ze strony historyków. Badania nad historią polskich dominikanów mają jednak długą i bogatą tradycję. Można ją wyprowadzić od dzieł nowożytnych autorów zakonnych (Abrahama Bzowskiego³, Wawrzyńca Teleżyńskiego⁴, Michała Siejkowskiego⁵, Felicjana

³ A. Bzowski, *De rebus praeclare gestis in Provincia Poloniae Ordinis Praedicatorum*, Venetiis 1606.

⁴ W. Teleżyński, *De rebus Provinciae Poloniae S. Hiacynthi Ordinis Praedicatorum*, BK PAN, rkps I F 93.

⁵ M. Siejkowski, *Dni Roczne Świętych, Błogosławionych, Wielebnych y Pobożnych Sług Boskich Zakonu Kaznodziejskiego, S. Oyca Dominika, z Dyaryusza Xiędza Markiezege, Bzowiusza, ksiąg, y innych autorow [...] z opisaniem kościołow, y klasztorow Prowincyi Polskiej zebrane przez [...] Michała Siejkowskiego [...] do druku [...] podane*, Kraków 1748.

Nowowiejskiego⁶), przez XIX-wieczne opracowanie historii prowincji przez Sadoka Barącza⁷, aż po wielu XX-wiecznych badaczy tematu. Pewnego rodzaju punktem zwrotnym w polskiej historiografii dotyczącej klasztorów dominikańskich była praca Jerzego Kłoczowskiego *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku*, która zapoczątkowała bardziej kompleksowy ogląd różnych aspektów dziejów poszczególnych konwentów oraz ich wzajemnych związków⁸. Nowoczesne badania nad historią polskich dominikanów były kontynuowane w związku z obchodami 750-lecia sprowadzenia zakonu do Krakowa. Zapoczątkowana wówczas seria wydawnicza *Studia nad historią dominikanów w Polsce* pod redakcją J. Kłoczowskiego przyniosła szereg niezwykle cennych artykułów dotyczących działalności kaznodziejskiej, edukacyjnej, społecznej i misyjnej Zakonu Kaznodziejskiego⁹. Był to impuls dla prowadzenia dalszych badań, zwieńczonych kolejnymi istotnymi publikacjami. Pojawiały się opracowania różnych zagadnień z dziejów dużych konwentów działających w Prowincji Polskiej: ich fundacji¹⁰, relacji ze społecznościami miejskimi¹¹, czy prowadzonym duszpasterstwem¹². Na początku wieku XXI pojawiło się wiele nowych publikacji poruszających tę tematykę, niektóre z nich ukazały się w serii wydawniczej Dominikańskiego Instytutu Historycznego w Krakowie. Na uwagę zasługują teksty dotyczące gospodarczych uwarunkowań działania klasztorów¹³. Poza tym wyróżniają się, istotne dla niniejszej książki,

⁶ F. Nowowiejski, *Phoenix decoris et ornamentis Prov. Poloniae S. Ord. Praed. S. Hyacinthus Odrovansius redivivus*, Poznań 1752.

⁷ S. Barącz, *Rys dziejów Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*, Lwów 1861.

⁸ J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku*, Lublin 1956.

⁹ J. Wiesiołowski, *Dominikanie w miastach polskich w okresie średniowiecza*, [w:] *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, t. I, red. J. Kłoczowski, Warszawa 1975, s. 195–258; P. Kielar, *Studia nad kulturą szkolną i intelektualną dominikanów prowincji polskiej w średniowieczu*, [w:] tamże, s. 271–456; J. Wolny, *Uwagi o kaznodziejstwie dominikańskim w Polsce średniowiecznej*, [w:] tamże, s. 543–553.

¹⁰ Np. K. Maj, *Początki klasztorów franciszkanów i dominikanów w Toruniu*, „Rocznik Toruński” 13 (1978), s. 217–230; A. Pobóg-Lenartowicz, *Jeszcze o początkach klasztoru dominikanów w Opolu*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Opolskiego, Historia” 35 (1988), s. 7–22.

¹¹ Z. Wielgosz, *Klasztor w miejskim środowisku Kościana (XV–XVI wiek)*, [w:] *Nihil superfluum esse. Prace z dziejów średniowiecza ofiarowane Profesor Jadwidze Krzyżaniakowej*, red. J. Strzelczyk, J. Dobosz, Poznań 2000, s. 545–563.

¹² R. Skrzyniarz, *Duszpasterstwo benedyktynów, bożogrobców i dominikanów na ziemiach polskich w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne” 48 (2000), z. 2, s. 517–520.

¹³ Por. tom *Inter oeconomiam coelestem et Terrenam. Mendykanci a zagadnienia ekonomiczne*, red. W. Długokęcki, T. Gałuszka, R. Kubicki, A. Zajchowska, (Studia i Źródła Dominikańskiego Instytutu

opracowania dotyczące szkolnictwa dominikańskiego autorstwa Krzysztofa Kaczmarka i Macieja Zdanka¹⁴.

Wobec tak intensywnego rozwoju badań nad historią polskich dominikanów może dziwić dość ograniczone zainteresowanie naukowców losami poszczególnych kontrat i działalnością Zakonu Kaznodziejskiego w określonych regionach. Opracowane w sposób bardziej syntetyczny zostały dotąd jedynie średniowieczne klasztory Śląska, którymi zajął się przed laty Jerzy Kłoczowski¹⁵, konwenty kontraty pruskiej, których losami w ujęciu społecznym zajmował się Rafał Kubicki¹⁶, a także ruskie wspólnoty tego zgromadzenia, które były obiektem dociekań Walerego Koszewierskiego (choć należy nadmienić, że zajmował się on jedynie okresem późnośredniowiecznym)¹⁷. Pewien krok w podobnym kierunku wykonał Tomasz Stolarczyk, jednak jego publikacja o dziejach klasztorów dominikańskich w Polsce środkowej nie stanowi szerszego spojrzenia na ich wspólną historię, lecz jedynie zbiór szczegółowych studiów¹⁸. Taki stan rzeczy jest jednak zrozumiały wobec niewielkiej liczby pełnych naukowych monografii poszczególnych klasztorów. Bez znajomości warunków funkcjonowania każdego poszczególnego domu nie można bowiem prowadzić badań porównawczych i szukać powiązań pomiędzy nimi. W ostatnich latach stopniowo przybywa tego typu badań dotyczących w szczególności mniejszych klasztorów. Jak już wcześniej wspomniano, opracowane zostały średniowieczne dzieje konwentów w Łęczycy, Brześciu Kujawskim, ale także, między innymi, w Sieradzu¹⁹, Łowiczu²⁰ i Sochaczewie²¹. Pozostaje mieć nadzieję, że w przyszłości suma tych prac monograficznych pozwoli na dalsze badania nad dziejami całych kontrat.

Historycznego w Krakowie, 9), Kraków 2011, m.in.: R. Kubicki, *Podstawy ekonomiczne funkcjonowania mendykantów w państwie krzyżackim i Prusach Królewskich do połowy XVI wieku*, s. 183–238; T. Stolarczyk, *Uposażenie klasztoru dominikanów w Łęczycy do końca XV w.*, s. 395–404.

¹⁴ K. Kaczmarek, *Szkoły i studia polskich Dominikanów w okresie średniowiecza*, Poznań 2005; M. Zdanek, *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*, Warszawa 2005.

¹⁵ J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku*.

¹⁶ R. Kubicki, *Środowisko dominikanów kontraty pruskiej od XIII do połowy XVI wieku*, Gdańsk 2007.

¹⁷ W. Koszewierski, *Dominikanie klasztorów ruskich. Połowa XV–XVI wieku*, Lublin 2006.

¹⁸ T. Stolarczyk, *Analecta Domniciana. Studia z dziejów Zakonu Braci Kaznodziejów w Polsce Środkowej (XIII–XVIII wiek)*, Wieluń 2016.

¹⁹ G. Wierchowski, *Dzieje klasztoru dominikanów w Sieradzu od lat 30. XIII wieku do 1864 roku*, Sieradz 2012.

²⁰ M. Przygoda, *Klasztor dominikanów w Łowiczu od XV do początku XIX wieku*, Warszawa 2010, mps w zbiorach Archiwum UKSW.

²¹ M. Skoczyński, *Dominikański klasztor św. Mikołaja w Sochaczewie (XIII–XIX w.)*, Sochaczew 2014.

Dla przygotowania niniejszej rozprawy równie istotne jak opracowania historii Zakonu Kaznodziejskiego okazały się publikacje dotyczące historii kościelnej Mazowsza. Wśród nich szczególne miejsce zajmują te nieliczne, traktujące o funkcjonujących w tej dzielnicy wspólnotach dominikańskich. W wieku XVIII i XIX dwie z nich stały się obiektem zainteresowania ówczesnych autorów: w roku 1790 Wawrzyniec Teleżyński spisał krótki rys historyczny dotyczący klasztoru św. Dominika w Płocku, zaś w 1848 Wincenty Hipolit Gawarecki opisał dzieje i siedzibę konwentu św. Mikołaja w Sochaczewie²². Obydwie te pozycje nie spełniają oczywiście standardów tekstu naukowego, jednak zawierają wiele cennych informacji pochodzących ze źródeł niezachowanych do czasów dzisiejszych. Wiek XX i XXI przyniósł kilka nowych prac związanych z mazowieckimi dominikanami. Co dość zaskakujące, najobszerniejsze opracowania dotyczące tego tematu stanowią prace dyplomowe: *Dominikanie i Franciszkanie na Mazowszu od połowy XIII do końca XV wieku (fundacje i podstawy gospodarcze)*²³, *Klasztor dominikanów w Łowiczu od XV do początku XIX wieku*²⁴, oraz *Dominikański klasztor św. Mikołaja w Sochaczewie w średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej*²⁵. Poza tym mazowieckie klasztory nie przyciągnęły dotąd wielkiej uwagi historyków. Pewne zainteresowanie budziła kwestia fundacji płockiego klasztoru św. Dominika. W dyskusji toczącej się wokół tego zagadnienia wypowiedzieli się (choć zwykle na marginesie innych rozważań) między innymi Jerzy Kłoczowski²⁶, Adam Rutkowski²⁷, Dariusz Dekański²⁸,

²² W. Teleżyński, *Tractatus historicus de coenobio Plocensi S. P. Dominici*, Kraków 1790; W.H. Gawarecki, *Wiadomość historyczna o kościele z klasztorem księży dominikanów w Sochaczewie*, „Pamiętnik Religijno-Moralny” 15 (1848), s. 110–135.

²³ A. Rutkowski, *Dominikanie i Franciszkanie na Mazowszu od połowy XIII do końca XV wieku (fundacje i podstawy gospodarcze)*, Warszawa 1968, mps w zbiorach Archiwum UW; fragment tej pracy został po zmodyfikowaniu opublikowany jako artykuł *Początki dominikanów płockich na tle polityki Konrada I Mazowieckiego*, „Notatki Płockie” 15/3 (1970).

²⁴ M. Przygoda, dz. cyt.

²⁵ M. Skoczyński, *Dominikański klasztor św. Mikołaja w Sochaczewie w średniowieczu i wczesnej epoce nowożytnej*, Poznań 2012, mps w Archiwum UAM; praca ta została uzupełniona i znacznie poszerzona w publikacji *Dominikański klasztor św. Mikołaja w Sochaczewie (XIII–XIX w.)*, Sochaczew 2014.

²⁶ J. Kłoczowski, *Dominikanie polscy na Śląsku w XIII–XIV wieku*, s. 291–293.

²⁷ A. Rutkowski, *Dominikanie i Franciszkanie na Mazowszu od połowy XIII do końca XV wieku (fundacje i podstawy gospodarcze)*, s. 36–40, 41–45; tenże, *Początki dominikanów płockich na tle polityki Konrada I Mazowieckiego*, s. 22–27.

²⁸ D.A. Dekański, *Początki zakonu dominikanów prowincji polsko-czeskiej*, Gdańsk 1999, s. 28–44.

a ostatnio również Marek Stawski²⁹ oraz o. Tomasz Gałuszka i Maciej Zdanek³⁰. Z kolei Anna Szoplik dokonała krótkiego i dość syntetycznego opracowania działalności mendikantów na terenie Mazowsza, które mimo pewnej przyczynkowości również zasługuje na uwagę³¹. Klasztory mazowieckie wzbudziły także niewielkie zainteresowanie historyków sztuki i architektury. Jednak, poza lakonicznymi informacjami w Katalogu Zabytków Sztuki w Polsce na temat każdego z nich i wzmiankami w syntezie o gotyku mazowieckim Roberta Kunkeła, jedynie siedziba płockiego konwentu św. Dominika stała się przedmiotem rozważań natury architektonicznej. Dyskusję na temat romańskich początków tamtejszego kościoła podsumował ostatnio Marcin Szyma³².

Dla rozważań nad tematem niniejszej rozprawy niebagatelne znaczenie mają również prace dotyczące szeroko rozumianej historii Mazowsza, w ramach których autorzy niekiedy poruszali również tematykę dominikańską. Najcenniejsze wzmianki tego typu zawarł abp Antoni Julian Nowowiejski w swojej monografii dziejów Płocka, gdzie wśród innych zgromadzeń zakonnych znalazło się miejsce również dla obydwu wspólnot dominikańskich³³. Dzieło to jest szczególnie wartościowe, gdyż prawdopodobnie część wykorzystanych przez autora źródeł nie zachowała się do dzisiejszych czasów. Podobną wartość przedstawiają także inne prace, które przytaczają nieznane skądinąd informacje na temat klasztorów w Łowiczu i Sochaczewie³⁴. Niewielkie wzmianki autorstwa ks. Tadeusza Żebrowskiego znalazły się również w zbiorowym opracowaniu historii Płocka, a także w syntetycznym ujęciu dziejów Mazowsza³⁵. Na podobnie skromne informacje można natrafić w opra-

²⁹ M. Stawski, *Ze Śląska na Mazowsze. Wokół początków dominikanów w Płocku. Kilka uwag krytycznych*, [w:] *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 198–210.

³⁰ T. Gałuszka, M. Zdanek, „Krakowskie” bulle rekomendacyjne Grzegorza IX a początki dominikanów polskich, „*Studia Źródłoznawcze*” 44 (2006), s.49–65.

³¹ A. Szoplik, *Działalność zakonów żebrzących na Mazowszu i Kujawach w XV wieku*, „*Rocznik Mazowiecki*” 8 (1984) s. 191.

³² M. Szyma, *Architektura sakralna Płocka w XIII w. – kolegiata św. Michała i kościół św. Dominika*, [w:] *Płock wczesnośredniowieczny*, red. A. Gołębniak, Warszawa 2011, s. 298–308.

³³ A.J. Nowowiejski, *Płock. Monografia historyczna napisana podczas wojny wszechświatowej, uzupełniona i poprawiona w roku 1930*, Płock 1930.

³⁴ R. Oczykowski, *Przechadzka po Łowiczu*, Łowicz 1921; W.H. Gawarecki, *Wiadomość historyczna o kościele z klasztorem księżki dominikanów w Sochaczewie*.

³⁵ T. Żebrowski, *Stolica książąt mazowieckich i płockich (1138–1495)*, [w:] *Dzieje Płocka*, t. I, red. M. Kallas, Płock 2000, s. 57; tenże, *Kościół (X–XIII w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 191.

cowaniach dotyczących innych miast będących siedzibami dominikanów: Warki, Sochaczewa oraz Łowicza³⁶.

W analizie związków społecznych i gospodarczych dominikanów ze światem zewnętrznym bardzo istotne są również inne dzieła z zakresu historii Mazowsza. Wśród nich warto wspomnieć o opracowaniach dotyczących członków miejscowej dynastii piastowskiej, którzy mieli duży wpływ na funkcjonowanie klasztorów: biografie Konrada Mazowieckiego³⁷, Bolesława II³⁸, czy Siemowita IV³⁹, a także syntetyczna praca autorstwa Janusza Grabowskiego *Dynastia Piastów Mazowieckich*⁴⁰. Cenne okazały się prace dotyczące otoczenia książąt, świeckich i duchownych elit mazowieckich, wśród których wyróżniają się prace Kazimierza Pacuskiego⁴¹, Adama Wolffa⁴², Andrzeja Radziwińskiego⁴³, Anny Saliny⁴⁴ i Anny Supruniuk⁴⁵. Ważne są także publikacje dotyczące kwestii gospodarczych, w tym klasyczne już prace Stanisława Pazyry⁴⁶ i Henryka Samsonowicza⁴⁷, Jerzego Senkowskiego⁴⁸, czy Aliny Wawrzyńczyk⁴⁹.

Podstawa źródłowa dotycząca tematu niniejszej rozprawy jest stosunkowo ograniczona. Na skutek kasaty wszystkich omawianych klasztorów oraz strat, jakie poniosły archiwa w czasie II wojny światowej, nie zachowało się zbyt wiele dokumentów dotyczących życia religijnego na terenie Mazowsza,

³⁶ *Dzieje Warki 1321–1971. Studia i materiały*, red. B. Dymek, B. Gerlach, J. Kazimierski, A. Kornatek, E. Kowalczevska, Warszawa 1975; *Dzieje Sochaczewa i Ziemi Sochaczewskiej, studia i materiały*, red. St. Russocki, Warszawa 1970; *Łowicz: Dzieje miasta*, red. R. Kołodziejczyk, Warszawa 1986.

³⁷ H. Samsonowicz, *Konrad Mazowiecki (1187/88–31 VIII 1247)*, Kraków 2014.

³⁸ A. Teterycz-Puzio, *Bolesław II Mazowiecki. Na szlakach ku jedności (ok. 1253/58–24 IV 1313)*, Kraków 2015.

³⁹ M. Weber, *Książę mazowiecki Siemowit IV (1374–1426). Polityk i gospodarz*, Poznań 2006, mps w zbiorach Archiwum UAM.

⁴⁰ J. Grabowski, *Dynastia Piastów Mazowieckich*, Kraków 2016.

⁴¹ K. Pacuski, *Możnowładztwo i rycerstwo ziemi gostynińskiej w XIV i XV wieku*, Warszawa 2009.

⁴² A. Wolff, *Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962.

⁴³ A. Radziwiński, *Prałaci i kanonicy kapituły katedralnej płockiej w XIV i I poł. XV wieku. Studium prozopograficzne*, t. I, Toruń 1991, t. II, Toruń 1993.

⁴⁴ A. Salina, *Polityka książąt mazowieckich wobec Kościoła od początku XIV wieku do 1526 roku*.

⁴⁵ A. Supruniuk, *Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426). Studium o elicie Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku*, Warszawa 1998,

⁴⁶ St. Pazyra, *Geneza i rozwój miast mazowieckich*, Warszawa 1959.

⁴⁷ H. Samsonowicz, *Gospodarka i społeczeństwo (XII–początek XVI w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 340–393.

⁴⁸ J. Senkowski, *Skarbowość Mazowsza od końca XIV wieku do 1526 r.*, Warszawa 1965.

⁴⁹ A. Wawrzyńczyk, *Gospodarstwo chłopskie na Mazowszu*, Warszawa 1962.

w tym również działalności klasztorów dominikańskich. Archiwa omawianych konwentów niemal w całości uległy rozproszeniu i zaginięciu – znane są jedynie późnonowożytny zbiory akt: jedna XVIII-wieczna księga rady klasztoru św. Mikołaja w Sochaczewie (przechowywana w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu⁵⁰), pochodzący z tego samego okresu spis dochodów klasztoru św. Dominika w Płocku oraz św. Trójcy w Łowiczu (obydwa znajdujące się w Archiwum Polskiej Prowincji Ojców Dominikanów w Krakowie)⁵¹. Materiały te, poza nielicznymi przypadkami odwoływania się do wydarzeń z czasów dawniejszych, są niestety nieprzydatne dla badań nad historią omawianych wspólnot w okresie XIII–XVI w. W zbiorach Archiwum Głównego Akt Dawnych znajdują się za to pojedyncze dyplomy z zatwierdzeniami najważniejszych przywilejów klasztoru św. Stanisława w Warce – jest to jedyny znany taki zbiór dotyczący dominikanów mazowieckich⁵². Wobec takiego stanu rzeczy najważniejszymi źródłami dla tematu niniejszej pracy są więc kopiarusze klasztorów mazowieckich, sporządzone w większości na początku XVII wieku i zdeponowane w archiwum prowincji zakonu⁵³. Zawierają one przede wszystkim odpisy kluczowych dokumentów klasztorów: przywilejów, bulli papieskich, potwierdzeń darowizn i transakcji. Prawie wszystkie z nich zawierają ponadto inwentarze zakrystii i bibliotek konwentualnych, pochodzące prawdopodobnie z początku XVII wieku, a w kopiaruszu płockiego klasztoru św. Dominika znajduje się również dość szczegółowy opis zabudowań klasztornych z tego

⁵⁰ AAP, *Liber Consiliorum Conventus sochacoviensis Ordinis Praedicatorum sub Felicissimo Regimine A.R. Patris Magistri Candidi Pilecki Prioris ejusdem Conventus ex Libris Antiquis Authenticis de Novo Conscriptus A.D. 1755*, sygn. AZ 5/19.

⁵¹ ADK, *Capitalia Conventus Plocensis Ordinis Praedicatorum In Unum volumen Congregata, Propter Notitiam futurorum Successorum, Ubi existant, in quibus Bonis Locata sunt Cum annotationibus Anni et Polonicarum florenorum inscriptione, Anno Domini 1797*, sygn. Pd1; „*Liber Perceptorum Conventus Loviciensis Ordinis Praedicatorum Anno Domini 1811 comparatus*” ad annum 1816, „*Liber Expensarum Conventus Loviciensis Ordinis Praedicatorum Anno Domini 1811 comparatus*” ad annum 1816, sygn. Łw1.

⁵² AGAD, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 5835, 5840, 5886, 5889, 5928, 5932.

⁵³ ADK, *Copiarium privilegiorum et aliorum documentorum conventus Varcensis Sancti Stanislai Ordinis Praedicatorum*, sygn. Wk 1 (dalej: Kopiarusz Wk1); *Copiarium privilegiorum et aliorum documentorum conventus plocensis SS. Trinitatis Ord. Praedicatorum*, sygn. Pt1 (dalej: Kopiarusz Pt1); *Copiarium privilegiorum et aliorum documentorum Conventus Plocensis sancti Dominici Ord. Praedicatorum spectantia*, sygn. Pd4 (dalej: Kopiarusz Pd4); *Copiarium privilegiorum et aliorum documentorum Conventus Sochaczewiensis Ord. Praedicatorum*, sygn. Som1 (dalej: Kopiarusz Som1); *Copiarium privilegiorum et aliorum Conventus Loviciensis, ab anno 1600–1644*, sygn. Łw2 (dalej: Kopiarusz Łw2).

okresu⁵⁴. Dokładne okoliczności powstania kopiariuszy (które w obecnej formie są wytworem prac porządkowych w aktach prowincjalatu przeprowadzonych przypuszczalnie na początku XX wieku) i ich opracowanie kodykologiczne są osobnym zagadnieniem, które warto by w przyszłości podjąć. Niezależnie jednak od tego należy stwierdzić, że zawarte w nich informacje są bezcenne dla poznania okoliczności funkcjonowania klasztorów dominikańskich na Mazowszu w omawianym okresie. Pozwalają na analizę dochodów poszczególnych konwentów, identyfikację ich dobroczyńców oraz prozopograficzne rozpoznanie ich składu osobowego. Nadzwyczaj cennym uzupełnieniem tych informacji są protokoły z posiedzeń kapituł prowincji polskiej dominikanów, które wprawdzie nie zachowały się do czasów współczesnych, ale dzięki pracy o. Romana Fabiana Madury dostępne są wydane przez niego odpisy akt większości z zebrań⁵⁵. Niestety, ze względu na stan zachowania materiału źródłowego niemal nieznane są protokoły z XIII i XIV wieku (choć nie można wykluczyć, że część z nich zostanie jeszcze kiedyś odnaleziona, o czym świadczy fakt wydania w ostatnich latach kilku odnalezionych fragmentów protokołów posiedzeń z XIV stulecia⁵⁶). Kapituła prowincji, jako najwyższa władza zakonna na jej terenie, zbierała się w miarę regularnie co 3–5 lat i podejmowała najważniejsze decyzje dotyczące życia należących do niej klasztorów. Uczestniczący w nich przeorzy konwentów, kaznodzieje generalni oraz magistrzy teologii wybierali spośród siebie każdorazowo czterech definiatorów, którzy wraz z przeorem, po zakończonych obradach, przygotowywali protokół z jej wynikami. Akta te, spisywane według w miarę stałego formularza, zawierają informacje między innymi o przyjmowaniu zarządzeń władz centralnych zakonu (kapituł generalnych i generała), przyjmowaniu nowych członków prowincji, mianowaniu, zatwierdzaniu i odwoływaniu przełożonych poszczególnych klasztorów, nadawaniu tytułu kaznodziei generalnego,

⁵⁴ Kopiariusz Pd4, s. 169–193.

⁵⁵ R.F. Madura, *Obecny stan badań nadźródła prowincji dominikanów w Polsce*, [w:] „Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL”, 7 (1958), s. 65–70..

⁵⁶ ACPp, t. I, wyd. R.F. Madura, Roma 1972; T. Gałuszka, *Fragment akt kapituły prowincjalnej dominikanów polskich z 90. lat XIV wieku. Studium historyczne i edycja tekstu*, „Roczniki Historyczne” 79 (2013), s. 119–145; tenże, *Fragmenty czternastowiecznych akt kapituł prowincjalnych dominikanów polskich w zbiorach Bayerische Staatsbibliothek w Monachium. Kapituła prowincjalna w Opatowcu w 1384 roku*, „Studia Źródłoznawcze” 51 (2013), s. 105–120, M. Zdanek, *Fragment akt kapituły prowincjalnej dominikanów polskich z 1338 roku*, „Roczniki Historyczne” 76 (2010), s. 263–276.

kierowaniu braci na studia i zarządzaniu studium generalnym, wymierzaniu i darowaniu kar poszczególnym braciom oraz o obejmowaniu modlitwą współbraci lub patronów i dobrodziejów Zakonu. Jak już zaznaczono, zbiór znanych protokołów z posiedzeń poszczególnych kapituł dla omawianego okresu jest mocno niekompletny. Sporządzano je w licznych odpisach dla każdego reprezentowanego na kapitule klasztoru, jednak z biegiem lat większa ich część uległa zniszczeniu bądź zaginięciu. Aż do drugiej ćwierci XV wieku znane są jedynie urywki z pojedynczych akt, a w kolejnych dekadach niekiedy znane są tylko pojedyncze ustalenia podjęte przez uczestników kapituły⁵⁷. Taki stan zachowania sprawia, że choć jest to źródło niezwykle cenne zwłaszcza w badaniach prozopograficznych, to nieunikniona jest duża dysproporcja w tych informacjach dla okresu od XIII do połowy XV wieku oraz dla czasów późniejszych. Brak kompletnych protokołów jest szczególnie zauważalny dla okresów 1480–1490 i 1520–1530, kiedy to dla szeregu kolejnych zebrań znane są jedynie niektóre podjęte ustalenia.

Innym szczególnie ciekawym źródłem jest pamiętnik dominikanina Martina Grünewega, który żył na przełomie XVI i XVII wieku i w czasie swojej kariery zakonnej rezydował w plockim klasztorze św. Mikołaja oraz miał okazję odwiedzić konwenty w Warce i Sochaczewie. Jego relacja, choć chronologicznie wykracza poza ramy niniejszej pracy, dostarcza cennych informacji na temat ich życia (w szczególności odnośnie posługi zakonników z Płocka) i może być podstawą do wartościowych wniosków odnośnie wcześniejszych losów⁵⁸.

Oprócz źródeł klasztornych cenne informacje o mazowieckich dominikanach zawierają również dokumenty innej proveniencji. Spośród nich na szczególną uwagę zasługują księgi miejscowej władzy kościelnej. Mazowsze w omawianym okresie było podzielone pomiędzy trzy diecezje: plocką, gnieźnieńską oraz poznańską⁵⁹. Niestety, stosunkowo kompletna dokumentacja administrowania ich mazowieckimi obszarami zachowała się jedynie dla tej pierwszej, gdzie w księgach czynności biskupich oraz aktach plockiej kapituły katedralnej pojawiają się cenne wzmianki o funkcjonowaniu dominikanów w strukturach lokalnego Kościoła. W przypadku diecezji gnieźnieńskiej więk-

⁵⁷ R.F. Madura, *Introductio*, [w:] ACPP, t. I, s. XI–XX.

⁵⁸ *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562–ca. 1618) über Seine Familie in Danzig, Seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, Bd. 1–4, Hg. A. Bues, Wiesbaden 2008.

⁵⁹ T. Żebrowski, *Kościół (X–XIII w.)*, [w:] *Dzieje Mazowsza*, t. I, red. H. Samsonowicz, Pułtusk 2006, s. 161–163; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich*, ABMK18 (1968), s. 320–322.

szość potencjalnie interesujących materiałów (księgi czynności arcybiskupów oraz akta kapituły łowickiej) weszła w skład archiwum prymasowskiego, które było przechowywane w Łowiczu, a następnie zdeponowane w Warszawie, gdzie uległo zniszczeniu w trakcie II wojny światowej. W tym samym czasie przepadła dokumentacja działania kapituły warszawskiej, gdzie od początku XV wieku działał stale oficjał dla mazowieckiej części diecezji poznańskiej⁶⁰. Szczęśliwie w księgach czynności biskupów poznańskich zachowały się zapiski z podróży pasterzy diecezji do jej mazowieckiej części, w trakcie których kilkakrotnie zajmowali się oni również sprawami związanymi z dominikanami z Warki i Sochaczewa⁶¹.

Nieco więcej wzmianek o mazowieckich dominikanach zachowało się w aktach administracji świeckiej. Metryka mazowiecka i metryka koronna zawierają szereg zapisów dotyczących dokumentów, jakie wystawiano dla klasztorów, głównie zatwierdzeń należnych im przywilejów, które zostały zapisane również we wspomnianych wcześniej kopiariuszach. W Płocku zachowały się księgi ławnicze z okresu po 1489 roku, w których udało się znaleźć kilka wzmianek dotyczących tamtejszych braci⁶². Niestety, w odniesieniu do innych miast, w których rezydowali dominikanie, żadne księgi miejskie z omawianego okresu nie przetrwały do współczesności. Podobnie wybrakowane są również księgi sądów ziemskich i grodzkich, które regularnie zaczęto prowadzić po inkorporacji poszczególnych obszarów do Korony. Kwerenda przeprowadzona w Archiwum Głównym Akt Dawnych, gdzie przechowywane są między innymi księgi grodzkie i ziemskie płockie oraz zakroczymskie, wykazała niewielką przydatność tych źródeł dla badań nad przeszłością dominikanów – mimo długotrwałej i żmudnej pracy nie udało się odnaleźć niemal żadnej wzmianki na temat mazowieckich klasztorów.

Niestety, wydaje się, że odnalezienie nowych źródeł, zwłaszcza ksiąg i akt wytworzonych w klasztorach mazowieckich, jest bardzo mało prawdopodobne. Wskazują na to bezowocne kwerendy przeprowadzone w wielu archiwach państwowych i kościelnych, które teoretycznie mogłyby wejść w posiadanie jakichś dokumentów po zniesionych klasztorach zarówno na terenie Polski

⁶⁰ J. Nowacki, *Dzieje Archidiecezji Poznańskiej*, t. II, *Archidiecezja Poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, Poznań 1964, s. 236–237.

⁶¹ AAP, sygn. AE II, AE VI, AE VII, AE X.

⁶² AGAD, Księgi miejskie Płock 1, 2, 3, 4; najstarsza z tych ksiąg została wydana: *Księga ławnicza miasta płocka 1489–1517*, wyd. D. Oppe, Warszawa 1995.

(m.in. w Płocku, Łowiczu, Warszawie, Poznaniu, Gnieźnie i Krakowie), jak i za granicą (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz w Berlinie-Dahlem oraz Landesarchiv w Poczdamie). Najbardziej interesujące dla badaczy księgi użytkowe (jak rachunki lub protokoły posiedzeń rad klasztornych) nie stanowią zbyt cennych i atrakcyjnych materialnie obiektów antykwarycznych, toteż prawdopodobnie po zniesieniu klasztorów, gdy przestały być potrzebne, zostały po prostu wyrzucone lub zagubione. Okoliczności te sprawiają, że stan zachowania źródeł jest bardzo nieproporcjonalny. Dla okresu XIII i XIV wieku posiadamy jedynie pojedyncze, incydentalne wzmianki. Przetrwało niewiele więcej dokumentów dotyczących pierwszej połowy XV stulecia. Dopiero okres późniejszy przynosi coraz liczniejsze i systematyczne ślady działalności mazowieckich dominikanów, pozwalające na dokładniejsze jej rekonstruowanie. Taka podstawa prowadzonych badań sprawia, że wiele wniosków dotyczących okresów wcześniejszych może być wyciągniętych jedynie na podstawie analogii z czasami późniejszymi oraz informacjami o innych ośrodkach, dla których zachowało się więcej odpowiednich źródeł. Obydwa te sposoby rodzą oczywiście ryzyko błędnego wnioskowania i imputowania klasztorom mazowieckim prawidłowości, będących wynikiem zupełnie innych, nie do końca adekwatnych realiów. Nakazuje to daleko idącą ostrożność w stosunku do tak wyciąganych wniosków

W rozprawie zastosowano zróżnicowane metody badawcze. Obok dosłownej analizy tekstów źródłowych stosowano również metody: statystyczną i geograficzną (w odniesieniu do dochodów uzyskiwanych przez poszczególne klasztory, ich relacji z różnymi grupami społecznymi oraz przenosin zakonników między konwentami). Wobec częstego problemu braku źródeł dokumentujących poszczególne aspekty działania omawianych klasztorów w różnych okresach, zastosowano metodę porównawczą (przy czym analogii szukano nie tylko wśród wspólnot działających na ziemiach polskich, lecz również w innych częściach Europy o podobnym stopniu rozwoju społeczno-gospodarczego), a także wnioskowanie progresywne i retrogresywne.

Niniejsza praca ma konstrukcję problemową i problemowo-chronologiczną. Składa się z wstępu, czterech numerowanych rozdziałów zawierających szereg podrozdziałów, zakończenia oraz aneksów. Rozdział pierwszy zatytułowany *Początki klasztorów dominikańskich na Mazowszu* składa się z czterech podrozdziałów: *Model procesu fundacyjnego klasztoru dominikańskiego*, *Początki Zakonu Kaznodziejskiego w Polsce*, *Fundacje klasztorów mazowieckich*

i *Fundacje klasztorów dominikańskich na Mazowszu – ujęcie ogólne*. Jego celem jest przedstawienie drogi, jaką zakon dominikański przeszedł przed sprowadzeniem na Mazowsze, przeanalizowanie stanu badań i podstawy źródłowej dotyczących początków mazowieckich konwentów oraz określenie czasu i okoliczności ich powstania oraz implantacji we wszystkich omawianych ośrodkach. Rozdział drugi *Gospodarcze podstawy funkcjonowania klasztorów dominikańskich na Mazowszu* zawiera cztery kolejne podrozdziały: *Stosunek zakonu dominikańskiego do kwestii gospodarczych*, *Podstawy gospodarcze poszczególnych klasztorów*, *Zabudowania klasztorne* oraz *Sytuacja gospodarcza klasztorów dominikańskich na Mazowszu w okresie XIII–XVI w.* Zostały w nim przedstawione, na tle ogólnozakonnym, wszystkie znane informacje o uzyskiwanych przez konwenty darowiznach i dochodach (zebrane w tabelach) oraz o obrocie posiadanymi przez nie dobrami. Zaprezentowano dynamiczne zmiany w ich zamożności, które przekładały się także na warunki (również lokalowe), w jakich przyszło zakonnikom prowadzić swoją działalność. Zaproponowano również szersze spojrzenie na specyfikę sytuacji materialnej poszczególnych klasztorów oraz występujące między nimi podobieństwa i różnice. Kolejny i zarazem najobszerniejszy rozdział *Organizacja wewnętrzna konwentów mazowieckich i ich miejsce w kontracie i prowincji* jest sumą czterech podrozdziałów: *Skład osobowy i liczebność konwentów*, *Rekrutacja i pochodzenie profesów*, *Studia*, *Biblioteki i księgozbiory klasztorne*, *Miejsce klasztorów w ramach prowincji polskiej Zakonu*. Zawarte w nich zostały wszelkie informacje o zakonnikach, którzy w omawianym okresie przebywali w mazowieckich konwentach, realizowanych przez nich obowiązkach, pełniących przewinieniach oraz przenosinach pomiędzy klasztorami. Tam, gdzie było to możliwe, przedstawiono także dane dotyczące ich pochodzenia terytorialnego i społecznego oraz karier zakonnych. Zwrócono też szczególną uwagę na rolę edukacji w życiu tamtejszych wspólnot. Zwieńczeniem rozdziału jest przedstawienie wzajemnych relacji pomiędzy wspólnotami dominikanów na Mazowszu oraz roli, jaką tamtejsi zakonnicy odgrywali na forum całej prowincji. Ostatni, czwarty rozdział jest zatytułowany *Miejsce klasztorów dominikańskich w społeczeństwie Mazowsza*. Składające się na niego podrozdziały *Pole działalności duszpasterskiej klasztorów dominikańskich*, *Pozycja wspólnot dominikańskich w regionach o charakterze prowincjonalnym*, *Związki klasztorów z poszczególnymi grupami społecznymi* oraz *Formy i kierunki działalności duszpasterskiej* mają za zadanie przedstawić na podstawie źródeł, jaką rolę

odgrywali dominikanie w życiu średniowiecznego i wczesnonowożytnego Mazowsza. Odwołując się do ogólnozakonnego modelu oraz analogii z innych regionów, zbliżonych pod względem społeczno-gospodarczym, zaprezentowano, jakie różnego typu związki łączyły braci z wszystkimi stanami oraz dynastią panującą. Pracę podsumowuje *Zakończenie*, w którym znalazły się ogólne wnioski z wcześniejszych analiz oraz próba całościowego spojrzenia na dorobek i okoliczności funkcjonowania mazowieckich wspólnot dominikańskich w okresie od XIII do końca XVI wieku. Do pracy dołączone są ponadto aneksy ilustrujące niektóre z poruszonych w niej zagadnień.

* * *

Książka niniejsza powstała na podstawie pracy doktorskiej przygotowanej w Instytucie Historii UAM w Poznaniu pod opieką naukową prof. UAM dr. hab. Krzysztofa Kaczmarka, któremu jestem winien ogromne podziękowania. Jako promotor tego doktoratu nie tylko poświęcił mi wiele czasu podczas seminariów i dyskusji oraz wspierał cennymi uwagami, ale także umożliwił przeprowadzenie licznych kwerend, które były niezbędne dla właściwego zbadania tematu. Wielką pomoc okazali mi również inni pracownicy Zakładu Historii Średniowiecznej Instytutu Historii UAM, których uwagi wyrażone w dyskusjach podczas zebrań naukowych w znaczący sposób wpłynęły na pewne aspekty pracy. Pragnę także podziękować recenzentom tej rozprawy: ks. prof. Waldemarowi Graczykowi oraz prof. Rafałowi Kubickiemu za cenne uwagi, które pozwoliły ulepszyć i uzupełnić pracę przed jej publikacją. Na szczególną wdzięczność zasługują także pracownicy archiwów, którzy wspierali mnie w przeprowadzonych kwerendach. Należy tu wspomnieć przede wszystkim o Ireneusza Wysokińskiego, dyrektora Archiwum Polskiej Prowincji Ojców Dominikanów w Krakowie oraz ks. Dariusza Majewskiego, dyrektora Archiwum Diecezjalnego w Płocku, którzy wielokrotnie wykazali się wielką życzliwością i merytoryczną pomocą. Dziękuję również Pani dr Marcie Przygodzie-Stelmach, która zgodziła się udostępnić maszynopis swojej niepublikowanej pracy magisterskiej, będącej pierwszym tak kompletnym opracowaniem dotyczącym dziejów klasztoru dominikanów w Łowiczu. Należy także w tym miejscu nadmienić, że większa część obcojęzycznej literatury naukowej wykorzystanej w niniejszej pracy została zebrana podczas pobytu na stypendium w ramach Polskiej Misji Historycznej w Würzburgu. Dużym

wsparciem w pracach nad niniejszą książką byli również koledzy i koleżanki ze studiów doktoranckich Wydziału Historycznego UAM, którzy często dzielili się ze mną swoją specjalistyczną wiedzą i wspierali w zdobywaniu materiałów. Szczególnie należy tu wyróżnić kol. Agnieszkę Skorupińską, Jakuba Łukaszewskiego, Tomasza Gralę, Kamila Kosztownego i Michała Muraszkę. Na ostateczny kształt książki wpłynęły również doświadczenia z pracy przy projekcie inwentaryzacji księgozbioru Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie pod kierownictwem dr. Piotra Pokory. Na koniec pragnę podziękować wszystkim swoim bliskim, którzy wykazali się zrozumieniem i cierpliwością, w szczególności zaś mojej Mamie, która była pierwszym czytelnikiem powstającej pracy i olbrzymim wsparciem w jej przygotowaniu.